

Čičirkaitė, R. „Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

„Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė

„[B]e radijo ir televizijos, tokią iškreiptą balsių sistemą lengvai atpažinsime, pavyzdžiui, Vilniaus taksi dispečerių, transporto stočių informaciniuose pranešimuose ir kitur“.¹

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas

ramune.cicirkaite@sociolingvistika.lt

Anotacija

Straipsnyje aprašomas tyrimas, kuriuo siekiama nustatyti, kiek spontaniškoje sakytinėje žiniasklaidoje vartojami nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantai kiekybiniais ir kokybiniais parametrais skiriasi nuo spontaniškos Vilniaus kalbos, kaip šių kintamųjų variantai išsidėsto spektre, ar kalbėtojo tipas (kalbinis pasirengimas) turi įtakos variantų trukmei ir įtempimui. Prie tyrimo išvadų prieinama instrumentiškai, t. y. programa PRAAT (2010) atliekant akustinę analizę. Tyrimo informantai – šeši vilniečiai ir šeši radijo bei TV laidų vedėjai. Vilniečiai atrinkti tikslinės atrankos būdu iš bazėje „Kalba Vilnius“ esančių interviu, laidų vedėjai – iš reprezentatyvaus Sakytinės žiniasklaidos tekstyno. Tiriamąją medžiagą sudaro 840 nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų, po lygiai atrinktų iš kiekvieno kalbėtojo spontaniško pokalbio. Tyrimas patvirtina hipotezę, kad tarp sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos esama daugiau panašumų nei skirtumų, ir sudaro pagrįstas prielaidas svarstyti, kad Vilniaus kalba mūsų kalbinėje bendruomenėje funkcionuoja kaip pavyzdinės tarties modelis.

Reikšminiai žodžiai: nekirčiuotų kintamųjų variantai, instrumentinis kiekybinių ir kokybinių požymių matavimas, spontaniška kalba, sakytinė žiniasklaida, Vilniaus kalba, sociolingvistika

1. Įvadas

Sociolingvistiniuose tyrimuose vyrauja požiūris, kad žiniasklaida tiesiogiai neskatina sisteminio kalbos kitimo – kalba kintanti per tiesioginę socialinę sąveiką (Trudgill 1986: 40; Chambers 1998: 124, 126; Labov 2001: 228; Auer, Hinskens 2005: 336; Stuart-Smith 2006: 140). Siekdama efektyvesnės komunikacijos su savo tiksline auditorija, žiniasklaida linkusi perimti jos kalbos

¹ Citata iš 1999 m. „Gimtojoje kalboje“ išspausdinto Aldono Pupkio straipsnio „Ar turime prestižinę tartį?“.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

normas, taigi greičiau atskleidžia kalbinėje bendruomenėje vartojamos kalbos variantiškumą ir perteikia jos kitimą, o ne šiuos reiškinius skatina (Bell 1982; Thøgersen, Pharao 2013 ir kt.). Pasak Niko Couplando (2014: 278), daugelyje mokslinių darbų, kuriuose aptariamas kalbos kitimas dėl esą žiniasklaidos įtakos, paprastai kalbama ne apie kalbos kitimą apskritai, o apie aptiktas pavienes kalbos ypatybes ten, kur jų anksčiau nebuvo, arba ten, kur jų vartosenos kontekstas arba paplitimas anksčiau buvo kitoks. Pripažįstama, kad pavienių ryškių žiniasklaidos ypatybių (pvz., žodžių, jų junginių, posakių ar madingo žodžių tarimo) kituose viešojo (o ir privataus) diskurso domenuose gali atsirasti imituojant ar kopijuojant žiniasklaidą² (Trudgill 1986: 40–41).

Esama sociolingvistiniais tyrimais grindžiamų argumentų, kad žiniasklaidos poveikis kalbai netiesioginis (Kristiansen 2014a: 238): ji gali formuoti kalbos vartotojų nuostatas įvairių kalbos atmainų atžvilgiu, palaikyti esamą ar kurti naują kalbėjimo viešajame diskurse standartą, o besikeičiančios kalbos vartotojų nuostatos, vertybinės permainos – skatinti sisteminius kalbos pokyčius (Kristiansen 2014b: 99–100, 118). Be to, žiniasklaida laikytina ne tik kalbinių nuostatų formuotoja, bet ir kalbinėje bendruomenėje jau egzistuojančių nuostatų atspindžiu. Kitaip tariant, ji gali stigmatizuoti kalbinėje bendruomenėje jau neigiamai vertinamus pavienes kalbinius variantus ar kalbos atmainas ir taip skatinti šiuos variantus ar kalbos atmainas vartojančius kalbėtojus ieškoti kitų kalbinių preferencijų ir keisti savo kalbinę elgseną (Pappas 2008: 495); ji turi galią stiprinti teigiamas kalbines nuostatas TV ar radijo reprezentuojamos kalbos atmainos atžvilgiu, tačiau gali neturėti didelės įtakos tam, ar ši atmaina bus vartojama kituose viešojo diskurso domenuose³ (Milroy, Milroy 1999: 25) ir kt.

Jau keletą dešimtmečių tyrėjai stebi, kaip perbraižomos viešo ir privataus bendravimo ribos (Androutsopoulos 2014: 26): viešajame diskurse (taigi ir sakytinėje žiniasklaidoje) randasi neformalių, iki šiol privačiuose domenuose buvusių įprastų kalbos raiškos priemonių (Androutsopoulos 2010: 742) ir kodifikuotosios bendrinės kalbos (toliau – bk) atžvilgiu nenorminių šnekamosios kalbos ypatybių ir kalbėjimo stilių (Coupland 2014). Teigiama, kad viešojo diskurso slinktis privataus kalbėjimo stiliaus (taigi ir kalbos spontaniškėjimo, paprastėjimo) link regima ir

² Kalbos ypatybes, kurioms plisti tiesioginė socialinė sąveika nebūtina, sociolingvistė Penelopė Eckert vaizdingai apibūdino kaip ypatybes, paimtas „tiesiai nuo lentynos“ (angl. *right off the shelf*) (Eckert 2003: 395, cit. iš Androutsopoulos 2014: 16).

³ Tokia nuostatų ir vartosenos skirtis aiškintina nevienoda TV ir radijo reprezentuojamos kalbos atmainos verte sąmoningųjų (oficialiosios kalbos ideologijos veikiančių) ir pasąmoningųjų (tikrąją vertę atskleidžiančių) kalbinių nuostatų lygmenimis. Manoma, kad nuo pasąmoningųjų nuostatų priklauso kalbos vartotojų kalbinė elgsena (Kristiansen 2014a: 238).

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietišškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

Lietuvos žiniasklaidoje (Marcinkevičienė 2009; Tamaševičius 2012, 2014). Mūsų kalbotyroje nėra ankstesnių lyginamųjų sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos tyrimų duomenų, todėl negalime tvirtinti, kad Lietuvoje sakytinės žiniasklaidos privatėjimas vyksta sostinės vartojamos kalbos atmainos kryptimi. Suprantama, jis nevienoda apimtimi veikia visus žiniasklaidos žanrus ir stilius, tačiau bene labiausiai išitvirtina pokalbių laidose (Androustopoulos 2014: 27). Taigi, jei sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos sąsąjū ir esama, jų teoriškai pagrįstai pirmiausia vertėtų ieškoti analizuojant spontaniškas dialogu ar polilogu besiremiančias pokalbių laidas ir jas lyginant su spontanišku vilniečių kalbėjimu. Šiame straipsnyje kaip tik ir nagrinėjama, ar dabartinės sakytinės žiniasklaidos ir dabartinės Vilniaus kalbos sąsąjū esama spontaniškos kalbos lygmeniu. Pagrindiniai tiriamieji klausimai keliami šie: 1) kiek spontaniškoje sakytinėje žiniasklaidoje vartojami nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/⁴ variantai⁵ kiekybiniais ir kokybiniais parametrais skiriasi nuo spontaniškos Vilniaus kalbos, 2) kaip šių kintamųjų variantai išsidėsto spektre, 3) ar kalbėtojo tipas (kalbinis pasirengimas) turi įtakos /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų trukmei ir įtempimui.

Prie tyrimo išvadų straipsnyje prieinama instrumentiškai, t. y. programa PRAAT atliekant akustinę analizę. Kodėl pasirinktas toks lyginamasis sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos aspektas, aptariama tolesniuose straipsnio skyriuose.

2. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė

Turint galvoje kalbos standartizavimo ideologų sakytinei žiniasklaidai keliamus taisyklingumo reikalavimus, būtų galima manyti, kad hipotetiniame lietuvių kalbos kontinuume spontaniška laidų vedėjų kalba prie kodifikuotosios bk bus priartėjusi labiau nei vilniečių. Vis dėlto straipsnyje pristatomos analizės išeities taškas – prielaida, kad Vilniaus kalba mūsų kalbinėje bendruomenėje

⁴ Šiame straipsnyje kintamieji užrašomi tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis (IPA 2005).

⁵ Sociolingvistikoje sąvoka „(lingvistinis) kintamasis“ vartojama pavadinti bet kurio kalbos lygmens vienetui, turinčiam du ar daugiau sociolingvistiškai reikšmingų variantų, kurie keičia vieni kitus skirtinguose socialiniuose kontekstuose, bet išlaiko tą pačią referencinę reikšmę (plg. Hudson 1996: 169–170; Spolsky 1998: 125; Tagliamonte 2006: 10–11). Šiame straipsnyje kintamuoju laikomas abstrahuotas fonetinis vienetas, apimantis visus nekirčiuotoje pozicijoje vartojamus įvairios kiekybės ir kokybės to paties balsio variantus. Nesant bent kiek išsamesnių instrumentinių sakytinės kalbos tyrimų nežinoma, kokios trukmės balsiai tariami šioje pozicijoje, ar jų kiekybiniai ir kokybiniai požymiai yra ryškesni nei toje pačioje pozicijoje vartojami balsiai, kurie rašto kalboje užrašomi kaip trumpieji. Taigi ir termino „ilgieji balsiai“ tiriamiesiems kintamiesiems ir jų variantams pavadinti straipsnyje stengiamasi nevertoti. Be to, (lingvistinio) kintamojo ir jo variantų santykis nėra identiškas fonemos ir jos alofonų santykiui: kintamasis gali peržengti fonemos ribas ir apimti tiek vienos fonemos alofonus, tiek skirtingas fonemas, tiek jungti į bendrą kintamąjį pavienius skirtingų fonemų alofonus (ELL 2006: 334).

Čičirkaitė, R. “Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekiričiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

(taigi ir žiniasklaidoje) gali funkcionuoti kaip pavyzdinės tarties modelis. Esama bent trijų priežasčių, kodėl sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos sąsajų paieška galėtų būti pagrįsta.

1. Nacionaliniam transliuotojui ir didžiajai daliai komercinių televizijos ir radijo kanalų įsikūrus sostinėje (vadinasi, daugumai žurnalistų gyvenant ar bent jau dirbant čia), negalima atmesti ir tikimybės, kad sakytinėje žiniasklaidoje Vilniaus kalbos ypatybių visuomet būta dėl kasdienės tiesioginės tarpasmeninės žurnalistų ir vilniečių socialinės sąveikos.
2. Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centro 2010 m. pradėti naujausi Vilniaus kalbos tyrimai rodo, kad oficialiosios ideologijos palaikoma bk su Vilniaus kalba konkuruoja bent jau kalbinių nuostatų lygmeniu: lietuvių kalbinėje bendruomenėje sąmoninguoju ir iš dalies pasąmoninguoju lygmenimis Vilniaus kalbai skiriama aukščiausia vieta lietuvių kalbos atmainų hierarchijoje (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011: 63–64; Vaicekauskienė 2014), ji laikoma tinkamiausia bk funkcijoms atlikti (Vaicekauskienė 2014), o dauguma vilniečių netgi nedaro skirtumo tarp sakytinės žiniasklaidos ir sostinėje vartojamos kalbos⁶ (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011: 71–72). Danų sociolingvistai (Kristiansen 2014a: 237 ir kt. ten minimi autoriai) nustatė, kad pasąmoningas kalbos vartotojų nuostatas atskleidžiančiuose eksperimentuose su dinamiškumu asocijuojamos kalbėtojo savybės (be kitų, įdomus ir kietas) reprezentuoja tai, kas užtikrina efektyvią ir patrauklią šiuolaikinės žiniasklaidos komunikaciją su auditorija. Kitaip tariant, ryšį su TV žiūrovu ar radijo klausytoju gebančiu užmegzti žurnalistu galėtume vadinti tokį, kuris, be kita ko, skambėtų įdomiai ir kietai. Septyniuose Lietuvos regionuose ir Vilniuje atliktas kalbėtojo vertinimo eksperimentas atskleidė, kad vilnietiškai kalbantys asmenys pasąmoningai eiliniams kalbos vartotojams kelia tokį pat socialiai patrauklią kalbėtojų įspūdį kaip ir tie, kurie vartoja bk, o viename iš regionų vilniečiai kalbėtojai statistiškai reikšmingu skirtumu įvertinami netgi kaip įdomesni ir kietesni (Vaicekauskienė 2016 (rengiama spaudai)). Vadinasi, Vilniaus kalbos ir bk konkurencijos vartotojų nuostatų lygmeniu esama. Ar esama konkurencijos ir vartosenos žiniasklaidoje lygmeniu, kol kas vienareikšmiškai atsakyti negalima, tačiau, jei TV ir radijo laidose imtų rasti ir/ar daugėti Vilniaus kalbos ypatybių, galėtume kelti tolesniais tyrimais tikrintą hipotezę, kad žurnalistai įdomumo ir kietumo socialinę vertę renkasi kurti remdamiesi Vilniaus kalbos vartoseną⁷.

⁶ Tai patvirtina ir straipsnio pavadinimo pirmajai daliai pasirinkta citata iš sociolingvistinių interviu su vilniečiais.

⁷ Vilniaus (kaip ir kitų didžiųjų Lietuvos miestų ir kitaip nei regionų) kalba nuo bk skiriasi iš esmės tik artikuliacija ir prozodija.

Čičirkaitė, R. „Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

3. Daugiau kaip prieš dešimtmetį mūsų norminamuosiuose tekstuose imamas reikšti susirūpinimas, kad sakytinėje žiniasklaidoje įsitvirtino naujasis tarties variantas, „kai trumpieji balsiai (ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti) tariami pagal tradicines normas [t. y. *trumpai*. – R. Č.] <…>, o nekirčiuoti ilgieji visose pozicijose trumpinami⁸ nuo pusilgių iki visiškai trumpų balsių“ (Pupkis 1999: 4); teigiama, kad „tokią iškreiptą balsių sistemą lengvai atpažinsime, pavyzdžiui, Vilniaus taksi dispečerių, transporto stočių informaciniuose pranešimuose“ (Pupkis 1999: 6), ir daroma išvada, kad tai esanti naujoji Vilniaus miestiečių tartis (Pupkis 1999: 6). Kitaip tariant, tvirtinama, kad sakytinėje žiniasklaidoje esama orientacijos į privačiam diskursui (cituojamu atveju – taksistams ir taksi dispečeriams tarpusavyje bendrauti) būdingą kalbėjimą. Be to, juose atskleidžiama iki šiol tyrimais nepatvirtinta ir neatmesta nuostata variantišką vilniečių ir sakytinės žiniasklaidos nekirčiuotų ilgųjų balsių vartoseną laikyti tuo pačiu fonetiniu reiškiniu, kuriam priskiriama ta pati socialinė reikšmė (nurodyti į žemesnio socialinio statuso žmonių – taksi vairuotojų, dispečerių – tipą).

Dėl jau minėtų ankstesnių lyginamųjų sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos tyrimų stokos straipsnyje aprašoma akustinė analizė negalės įvertinti, ar žiniasklaidoje regimos Vilniaus kalbos ypatybės yra atsiradusios dėl poslinkio privatesnio kalbėjimo TV ir radijuje link. Ji patvirtins, kad kalbėdami spontaniškai tiek TV ir radijo laidų vedėjai, tiek vilniečiai renkasi tuos pačius arba bent jau panašius kiekybinius ir kokybinius parametrus turinčius kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantus, todėl Vilniaus kalba turi įgijusi prestižą ir galią, kurie lietuvių standartizavimo ideologijos tradiciškai siejami su vienintele kalbos atmaina – kodifikuotąja bk.

2.1. Tyrimo informantai ir imtis

Tyrimo informantai – šeši vilniečiai ir šeši radijo bei TV laidų vedėjai (informantų sociodemografiniai ir kiti tyrimui svarbūs duomenys pateikiami 1–2 lentelėse).

1 lentelė. Vilniečių sociodemografiniai duomenys

kalbėtojo kodas	lytis	amžius	kilmės vieta	išsilavinimas	profesinė veikla	tėvo kilmės vieta	motinos kilmės vieta
VLN-27	vyr.	27	Vilnius	aukštasis	inžinierius-architektas	Vilnius	Panevėžys

⁸ Norminamuosiuose tekstuose įprastas terminologizuotas pasakymas „balsių trumpinimas“ (kaip ir „balsių ilginimas“, „balsių dvibalsinimas“, „dvibalsių vienbalsinimas“ ir pan.) lietuvių kalbotyroje turėtų būti vertinamas kaip ydingas, nes jis randasi į natūraliai variantišką kalbėtojo tartį žvelgiant iš dirbtinai unifikotos bendrinės rašto kalbos perspektyvos.

Čičirkaitė, R. “Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

VLN-32	vyr.	32	Vilnius	aukštasis	programuotojas	Vilnius	Kupiškis
VLN-34A	vyr.	34	Vilnius	aukštasis	komunikacijų įmonės vadovas	Vilnius	Vilnius
VLN-34B	vyr.	34	Vilnius	aukštasis	mokslininkas, fizikas	Vilnius	? (atvyko į Vilnių studijų metais)
VLN-39	vyr.	39	Vilnius	aukštasis	hidrogeologijos įmonės vadovas	Vilnius	Vilnius
VLN-40	vyr.	40	Vilnius	aukštasis	socialinės rūpybos projektų vadovas	Vilnius	Vilnius

2 lentelė. Laidų vedėjų sociodemografiniai ir kiti tyrimui svarbūs duomenys

kalbėtojo kodas	lytis	amžius	kilmės vieta	išsilavinimas	profesinė veikla	vedamos laidos tipas	TV ar radijo kanalo nuosavybės forma	laidos transliavimo metai
VED-29	vyr.	29	Kaišiadorys	aukštasis	laidų vedėjas	analitinė pokalbių	komercinė	2008
VED-31	vyr.	31	Telšių raj.	aukštasis	laidų vedėjas	pramoginė	komercinė	2011
VED-33	vyr.	33	Alytus	aukštasis	laidų vedėjas	analitinė pokalbių	visuomeninė	2015
VED-34	vyr.	34	Ukmergė	aukštasis	laidų vedėjas	pramoginė	komercinė	2010
VED-36	vyr.	36	Kaunas	aukštasis	laidų vedėjas	analitinė pokalbių	visuomeninė	2015
VED-37	vyr.	37	Lazdijų raj.	aukštasis	laidų vedėjas	analitinė pokalbių	visuomeninė	2011

Tyrimo informantai vilniečiai atrinkti tikslinės atrankos būdu iš beveik 120 bazėje „Kalba Vilnius“ esančių interviu, atliktų 2010–2014 m. su įvairaus amžiaus, išsilavinimo ir profesijos suaugusiais lietuviais, rusų, lenkų ir kitų tautybių vilniečiais ir vilnietėmis (plačiau apie bazę žr. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>), laidų vedėjai – iš reprezentatyvaus 1960–2011 m. apimančio Sakytinės žiniasklaidos tekstyno (plačiau apie tekstyną žr. Nevinskaitė 2013). Atrenkant vilniečius, laikytasi šių kriterijų:

- 1) *informanto ir jo tėvų kilmės vieta*. Norint reprezentuoti Vilniaus kalbą ir kontroliuoti galimą tarmės įtaką, tiriamoji imtis sudaryta išimtinai iš Vilniuje gimusių informantų. Be to, pirmenybė teikta tiems, kurių abu tėvai taip pat yra gimę ir be didesnių pertraukų gyvenę Vilniuje;
- 2) *amžius*. Pastebėta, kad bazėje „Kalba Vilnius“ tarp vyresnių nei 40 m. vilniečių nesama tokių, kurių abu ar bent vienas iš tėvų būtų gimę Vilniuje. Be to, Sakytinį žiniasklaidos tekstyną

Čičirkaitė, R. “Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

sudarančių TV ir radijo laidų vedėjai paprastai yra vyresni nei 30 m. Taigi vilniečiai išrinkti iš ~30–40 m. amžiaus grupės;

- 3) *lytis*. Siekiant, kad tiriamoji imtis būtų kuo homogeniškesnė, ji sudaryta iš tos pačios lyties vilniečių. Be to, turima duomenų, kad Vilniaus kalbos vernakulas gali būti labiau palaikomas vyrų, o ne moterų (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012);
- 4) *socialinis statusas (ir išsilavinimas)*. Norminamuosiuose tekstuose Vilniaus kalbos ypatybės paprastai socialiai stigmatizuojamos kaip būdingos žemo socialinio statuso, neišsilavinusiems kalbėtojams. Šiame straipsnyje keliamas tikslas palyginti spontaniškai kalbančių vilniečių ir laidų vedėjų vartojamus nekirčiuotus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantus suponuoja, kad vilniečių socialinis statusas (taigi ir išsilavinimas kaip vienas iš socialinių statusų sudarančių komponentų) turėtų būti panašus į laidų vedėjų. Dėl šios priežasties atrinkti aukštesnio socialinio statuso ir aukštąjį išsilavinimą įgiję vilniečiai.

Sudarant tiriamąsias imtis, vilniečių ir laidų vedėjų sociodemografiniai žymenys (amžius, lytis ir išsilavinimas) derinti tarpusavyje. Atrenkant laidų vedėjus, be kita ko, paisyta dar ir šių kriterijų:

- 1) *laidų vedėjo kilmės vieta*. Žiūrėta, kad jų kilmės vieta apimtų kuo didesnę Lietuvos dalį ir nebūtų koncentruota viename kuriame nors regione. Taip norėta kontroliuoti galimą tarmės įtaką laidų vedėjų kalbai;
- 2) *laidos transliavimo metai*. Iš pradžių keltas tikslas atrinkti laidas, kurios reprezentuotų tą patį sakytinės žiniasklaidos laikotarpį kaip ir bazę „Kalba Vilnius“ sudarantys vilniečių interviu, t. y. apimtų 2010–2014 m. Pastebėjus, kad Sakytinės žiniasklaidos tekстыne nepakanka reikiamo skaičiaus laidų, kurios būtų transliuotos šiuo laikotarpiu ir drauge atitiktų kitus straipsnio tyrimui svarbius kriterijus (laidų vedėjo lyties, amžiaus, kilmės vietos, išsilavinimo ir laidos pobūdžio), šio laikotarpio ribos kiek išplėstos įtraukiant vieną ankstesnių metų ir dvi vėlesnių metų laidas;
- 3) *laidos pobūdis*. Ankstesnis sakytinės žiniasklaidos tyrimas atskleidė, kad polinkis vartoti trumpus ar pusilgius nekirčiuotus /a:/, /æ:/, /i:/ ir /u:/ variantus sakytinėje žiniasklaidoje yra visuotinis (Čičirkaitė 2016 (rengiama spaudai)). Be to, jis, atrodo, yra sąmoningai nekontroliuojamas: jį veikia labiau vidinės kalbos ypatybės (pvz., koks konkretus balsis nekirčiuotame skiemenyje vartojamas) nei išoriniai veiksniai (pvz., laidos tipas ar tematika). Vis dėlto šiame straipsnyje siekiant kuo geriau reprezentuoti sakytinei žiniasklaidai būdingą

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

spontanišką pokalbį kaip tiriamoji medžiaga įtrauktos abiejų tipų – rimtos (analitinės pokalbių) ir pramoginės tematikos – laidos.

- 4) *TV ar radijo kanalo nuosavybės forma*. Lietuvoje esama dviejų TV ir radijo kanalo nuosavybės formų – komercinė ir visuomeninė, todėl į tiriamąją imtį lygiomis dalimis įtrauktos ir komercinėse, ir visuomeninėse TV ir radijo stotyse transliuotos laidos.

2.2. Tyrimo metodas

Norint atsakyti į straipsnyje keliamus tiriamuosius klausimus, reikia išmatuoti tiriamųjų variantų trukmę ir jų formančių reikšmes. Tyrėjai sutaria, kad formančių reikšmių matavimas visuomet apytikris – nustatyti tikslių jų reikšmių neįmanoma. Pateikiant kurios nors kalbos atmainos balsių spektrines charakteristikas, lietuvių kalbotyroje įprasta operuoti formančių reikšmių vidurkiais (žr., pvz., Leskauskaitė 2004: 21; Murinienė 2007: 110 ir kt.), kitur taip pat naudojamos ir specialiais algoritmais normalizuotos formančių reikšmės (žr., pvz., Thøgersen, Pharao 2013: 196–197). Yra manoma, kad nekorektiška tiesiogiai lyginti keleto kalbėtojų (kalbėtojų tipų) vartojamų balsių padėtį spektre, nes skirtingos formančių reikšmės gali žymėti tik anatominius kalbėtojų, o ne tiriamųjų kalbos atmainų skirtumus. Pavyzdžiui, dėl nevienodo kalbėtojų balso trakto ilgio ar burnos ertmės dydžio skirtingų kalbėtojų ištartų skirtingų balsių akustiniai parametrai gali būti labai panašūs, o to paties balsio – skirtis (Peterson, Barney, 1952: 182–183; Flynn 2011: 1–2).

Balsių formančių normalizavimo metodai skirstomi pagal tai, kokie algoritmai ar jų deriniai taikomi duomenims normalizuoti (Adank, Smits, van Hout 2004: 3099; Thomas, Kendall 2014; Fabricius, Watt, Johnson 2009: 415–416; Flynn 2011: 3; Thomas 2011: 160–171):

- ar algoritmas formantes normalizuoja lygindamas vidines vieno balsio ar daugelio (visų) to paties kalbėtojo balsių formančių reikšmes (angl. *vowel-intrinsic normalization* ir *vowel-extrinsic normalization*);
- ar reikšmės normalizuojamos lyginant tos pačios formantės reikšmes su kitomis tokioms pačioms formantės reikšmėmis (kitai variant, pirmąją formantę (F_1) tik su kitomis F_1 , o antrąją formantę (F_2) tik su kitomis F_2) (angl. *formant-intrinsic normalization*), ar visų matuotų formančių reikšmes tarpusavyje (pvz., F_1 normalizuoti atsižvelgiama ir į F_2 , F_3 reikšmes) (angl. *formant-extrinsic normalization algorithm*);

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

- ar algoritmas atsižvelgia tik į to paties kalbėtojo balsių sistemą (angl. *speaker-intrinsic normalization algorithm*), ar balsių padėtis spektre nustatoma pagal visus į tyrimą įtrauktus kalbėtojus (angl. *speaker-extrinsic normalization algorithm*).

Koks balsių normalizacijos metodas pasirenkamas, priklauso nuo tiriamųjų tikslų, medžiagos ir tyrimui galimo skirti laiko (Thomas 2011: 165–166). Vis dėlto vienuolika normalizacijos metodų patikrinę olandų tyrėjai Patti Adank, Roelas Smitsas ir Roelandas van Houtas nustatė, kad geriausiai kalbėtojo anatomijos įtaką formančių reikšmėms sumažina ir tuo pat metu sociolingvistinius kalbėtojų skirtumus išlaiko Nearey ir Lobanovo metodai (Adank, Smits, van Hout 2004). Jie mažai kuo skiriasi ir derina tris algoritmus: *vowel-extrinsic* + *formant-intrinsic* + *speaker-intrinsic*. Kitaip tariant, duomenys normalizuojami lyginant daugelio (visų) kalbėtojo vartojamų balsių formantes tarpusavyje, normalizacija optimaliai veikia, jei atsižvelgiama tik į to paties kalbėtojų balsių išsidėstymą spektre, o tos pačios formantės reikšmės lyginamos su kitomis tos pačios formantės reikšmėmis. Norint taikyti Nearey arba Lobanovo metodą, pakanka žinoti F_1 ir F_2 reikšmes. Adank, Smitso ir van Houto duomenimis, Nearey metodas už Lobanovo pranašesnis tuo, kad normalizuojant geriau išsaugomi kalbėtojų sociodemografinių žymenų (amžiaus, lyties, kilmės ir pan.) nulemti kintamojo variantų skirtumai, o Lobanovo parankesnis tuomet, kai normalizuojant siekiama kuo geriau išsaugoti fonologinius kintamojo variantų skirtumus (Adank, Smits, van Hout 2004: 3105–3106). Anglų tyrėjas Nicholas Flynnas išskėlė prielaidą, kad tiek Nearey, tiek Lobanovo metodai kaip geriausi išskirti remiantis akustine olandų kalbos balsių analize, todėl nebūtinai taip pat efektyviai galėtų būti taikomi kitų kalbų balsių padėčiai spektre nustatyti (Flynn 2011: 9). Vis dėlto patikrinęs dvidešimt normalizavimo metodų naudodamasis britiškosios anglų kalbos duomenimis, kaip vieną iš tinkamiausių šios kalbos balsių formančių reikšmėms normalizuoti jis taip pat išskyrė Lobanovo metodą, tačiau pripažino, kad norint tiksliausiai atvaizduoti, pvz., amerikietiškosios anglų kalbos balsių sistemos spektrą, tinkamesni gali būti kiti metodai (Flynn 2011). Taigi mokslinės diskusijos, kuris būdas tinkamiausias, tebevyksta, tačiau tarp geriausiųjų itin dažnai minimas Lobanovo normalizavimo metodas (be kitų čia minimų autorių, taip pat žr. Volín, Studenovský 2007: 189–190).

Šiame straipsnyje formančių reikšmės normalizuotos (taigi ir kalbėtojų anatominių savybių nulemti formančių reikšmių skirtumai neutralizuoti) taip pat taikant Lobanovo metodą. Iki šiol lietuvių

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoje gal net vilnietiška jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

tyrėjai duomenų normalizuoti nebuvo linkę⁹, todėl nėra iširta, kuris iš kitur taikomų metodų geriausiai tiktų lietuvių kalbos balsių spektrinėms charakteristikoms nusakyti. Kita vertus, atsakant į tiriamuosius šio straipsnio klausimus nebūtina nurodyti tikslią nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų padėtį spektre – norima palyginti laidų vedėjų ir vilniečių vartojamų variantų spektrines charakteristikas spontaniškoje kalboje vienas kitų atžvilgiu (jų santykius). Be to, Lobanovo metodas yra vienas iš keleto, kurį taikant formančių reikšmės gali būti normalizuojamos automatiškai, t. y. naudojantis internete veikiančia duomenų normalizavimo platforma NORM (Thomas, Kendall 2014).

Ilgojo balsio padėčiai spektre nusakyti itin paranku skaičiuoti stabiliosios balsio dalies (angl. *steady state*) formančių reikšmių vidurkį. Šios dalies formantės mažai kinta, todėl galima apskaičiuoti tipiškas tiriamojo balsio formančių reikšmes. O štai jei tiriamasis balsis trumpas, nekirčiuotas, vartojamas kalbant greitai, o po jo eina duslusis priebalsis ir pan., stabiliąją balsio dalį išskirti sunku (ji yra itin paveikta gretimų segmentų koartikuliacijos, čia susikerta gretimų garsų formantės), galima matuoti balsio vidurinės dalies formantes (Thomas 2011: 148–149).

Straipsnyje keliamas tikslas pateikti nekirčiuotų ilgųjų balsių analizę, todėl jų padėčiai spektre nustatyti pirmiausia taikytas stabiliosios dalies formančių reikšmių skaičiavimo metodas. F_1 ir F_2 automatiškai skaičiuotos PRAAT (2010) programa vyriškam balsui standartinėje 5000 Hz aplinkoje (Boersma, Weenink 2010). Spektrogramos buvo prašoma atvaizduoti penkis formančių takelius (angl. *formant tracks*). Jei pavartotas balsis buvo itin trumpas ir stabiliosios jo dalies išskirti nepavyko, o balsio vidurinėje dalyje fiksuojamos formančių reikšmės dėl koartikuliacijos ar didesnio foninio triukšmo¹⁰ itin nutolo nuo konkrečiam balsiui įprastų (pvz., programa PRAAT (2010) žodyje „visą“ /a:/ F_1 vaizdavo esant 925 Hz, F_2 – 1839 Hz), pirmiausia buvo keičiamas PRAAT spektrogramos lange matomas formančių takelių skaičius. Tuomet buvo žiūrima, kurie formančių takeliai geriausiai atitinka spektrogramos lange matomas F_1 ir F_2 trajektorijas. Vėliau vidurinėje tiriamojo balsio dalyje buvo fiksuojamos šių takelių formančių reikšmės ir galiausiai apskaičiuojami šių reikšmių vidurkiai. Jei ir tokiu atveju F_1 ir F_2 reikšmės gautos nekorektiškos,

⁹ Bene vienintele išimtimi galėtų būti laikomas instrumentinis tyrimas „Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos“ (2013–2015 m.), kuriame, kiek žinoma, operuojama normalizuotomis vyrų ir moterų vartojamų balsių formančių reikšmėmis.

¹⁰ Daugelyje vilniečių kalbos įrašų esama kad ir nedidelio foninio triukšmo, nevienodas diktofono atstumas iki kalbėtojo. Šie įrašai yra prastesnės kokybės nei studijoje įrašytos laidos, todėl ir vilniečių formantes spektrogramoje nustatyti sunkiau, galima šiokia tokia duomenų paklaida.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietišškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

rankiniu būdu buvo žymimi keli geriausiai F_2 ¹¹ takelio vidurį atitinkantys balsio vidurinės dalies taškai, užsirašomos F_2 ir F_1 reikšmės juose ir vėliau apskaičiuojami šių formančių reikšmių vidurkiai. Jei jokių iš išvardytų būdų korektiškų formančių išskirti nepavyko, tiriamasis balsis buvo praleidžiamas ir pereinama prie toliau esančio.

Tarp tyrėjų nesama vienos nuomonės, kiek vieno kintamojo variantų reikėtų įtraukti į tokio pobūdžio tyrimą. Kaip teigia Erikas R. Thomas (2011: 159), variantų skaičius gali svyruoti nuo septynių ar dešimties (jei tarp jų nesama itin išsiskiriančių reikšmių) iki daugiau kaip penkiasdešimties (jei, pvz., tiriamą balsių klasę ar tik vienos fonemos vartoseną). Tolesniame skyriuje kaip tik ir aprašoma, kiek ir kokių kiekvieno kintamojo variantų atrinkta straipsnyje aprašomai akustinei analizei atlikti, pagrindžiama, kas lėmė tokią variantų atranką.

2.3. Tiriamoji medžiaga

Šio tyrimo empirinė medžiaga – iš viso 840 nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų, po lygiai atrinktų iš kiekvieno kalbėtojo spontaniško pokalbio (kintamųjų pasiskirstymas pateikiamas 3 lentelėje).

3 lentelė. Instrumentiškai tiriamų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų pasiskirstymas

kintamasis	kintamojo pavartojimų (variantų) skaičius ¹²	
	laidų vedėjo	vilniečio
	spontaniškame pokalbyje	
/i:/	10	10
/u:/	10	10
/e:/	15	15
/o:/	15	15
/æ:/	10	10
/a:/	10	10

Prestižiniu viešosios kalbos standartu įprasta laikyti iš anksto parengtų, monologinio pobūdžio, skaitomų informacinių laidų kalbą (plg. Bell 1983). Tikėtina, kad šių laidų vedėjų vartojamų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų kiekybiniai ir kokybiniai požymiai hipotetiniame lietuvių kalbos kontinuumo labiau priartėtų prie kodifikuotosios bk nei tie, kurie vartojami spontaniškai kalbančių pokalbių laidų vedėjų. Vis dėlto norint iširti, ar (ir jei taip – kokių) Vilniaus kalbos ir sakytinės

¹¹ F_2 kitimo diapazonas yra gerokai platesnis nei F_1 , todėl pirmiau ieškota laiko taškų, kuriuose korektiškos būtų F_2 reikšmės.

¹² /o:/, /e:/ variantų daugiau įtraukta dėl objektyvių priežasčių – jie lietuvių kalboje dažnesni nei /a:/, /i:/, /u:/ ar /æ:/: Aleksas Girdenis ir Vida Karosienė nustatė (2010: 19–21), kad /o:/ tarp visų lietuvių kalbos fonemų užima ketvirtą, /e:/ – dvyliktą, o /a:/, /i:/, /u:/ ir /æ:/ atitinkamai – dvidešimtą, dvidešimt antrą, dvidešimt penktą ir dvidešimt devintą vietas.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekiričiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

žiniasklaidos sąsajų esama, būtų ydinga skaitomą informacinių laidų vedėjų tekstą lyginti su spontaniškai kuriamu sakytiniu vilniečių tekstu. Taigi vilniečių /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantai atrinkti iš sociolingvistinio interviu¹³ spontaniško pokalbio dalies, laidų vedėjų – iš spontaniško, iš anksto neparengto (kiek tai įmanoma nustatyti klausantis radijo ar žiūrint TV) jų kalbėjimo vedant laidą (žiniasklaidos tekstyno laidų išrašų), kitaip tariant – iš to paties tipo kalbėjimo.

Matuota variantų trukmė ir F_1 , F_2 reikšmės pirmuose ir antruose prieš- ir pokirtiniuose skiemenyse. Taip siekta sumažinti galimą kirčiuoto skiemens įtaką kiekybiniais ir kokybiniais balsių požymiams. Dėl atsitiktine tvarka atrinktų kintamojo variantų šiame tyrime neturima pakankamai duomenų sistemingai palyginti, kokią įtaką akustiniams požymiams (pirmiausia – trukmei) galimai turi kintamojo variantų pozicija kirčio atžvilgiu, skiemenų skaičius žodyje ar skiemens, kuriame vartojamas kintamojo variantas, atvirumas/uždarumas ar kt. veiksniai.

Sociofonetikoje nesama vieno požiūrio, ar itin besiskiriančios kintamojo variantų reikšmės turėtų būti įtrauktos į tyrimą. Dažniausiai statistiniais metodais apskaičiuojama, kokie variantai laikytini išskirtimis (angl. *outliers*), ir išsiskiriančios reikšmės į tolesnę analizę neįtraukiamos arba analizuojamos atskirai. Spontaniškoje kalboje produkuojamų kintamojo variantų skaičius ir fonetinė aplinka priklauso nuo komunikacinių informanto, o ne pragmatinių tyrėjo poreikių, tačiau tokio tipo tyrimams gana įprasta iš anksto apsibrėžti, koks fonetinis kontekstas gali turėti didžiausią įtaką tiriamojo kintamojo variantų reikšmėms, o vėliau tokia kontekste atsidūrusio kintamojo reikšmių į tolesnę analizę neįtraukti arba jas aptarti atskirai¹⁴. Kai kurie tyrėjai užsimena, kad net ir netipinės reikšmės gali būti svarbios – žymėti ar skatinti kintamojo vartosenos pokyčius, todėl nuo jų neturėtų būti atsiribojama (Thomas 2011: 158–159). Šiame tyrime trukmės ar F_1 ir F_2 reikšmėmis akivaizdžiai išsiskiriantys kintamojo variantai į tiriamąją imtį nebuvo įtraukiami tais atvejais, kai, pvz., balsio trukmė buvo tris ar daugiau kartų didesnė už tam balsiui vidutinę dėl to, kad kalbėtojas tarė šį balsį akivaizdžiai pabrėždamas, skienuodamas žodį ar išėsdamas balsį žodžio gale tuomet, kai, atrodo, galvojo, ką pasakyti toliau; kai balsio trukmė buvo tokia maža, kad nebuvo galima išskirti korektiškų jo formančių, o jo tarties vietą žyminčios F_1 ir F_2 reikšmės greičiausiai rodė stiprią greta esančių segmentų koartikuliaciją ir pan. Akivaizdžiai nesiskiriančios trukmės ar

¹³ Vilniečių sociolingvistinį interviu sudaro sudaro trys dalys: 1) laisvasis pokalbis; 2) specialiai sukurtas išlaikus teksto skaitymas; 3) specialiai sudarytų žodžių porų skaitymas (plačiau žr. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Vis dėlto skaitomo teksto apimtis šiuose interviu yra per maža bent kiek rimtesnei analizei – per mažai pavartojama nekiričiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų, todėl analizuotini tik laisvajame pokalbyje pavartoti kintamųjų variantai.

¹⁴ Lietuvių kalbotyros darbuose (pvz., Bacevičiūtė 2004: 20; Urbanavičienė 2010: 14; kt.) garsams tirti įprasta sudaryti kuo panašesnę fonetinę aplinką.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

formančių reikšmės į tiriamąją imtį įtrauktos, tačiau vėliau atliekant analizę kai kurios iš jų statistiniais metodais atmetos kaip išskirtys ir tyrimo rezultatams įtakos neturėjo.

Reikia pripažinti, kad planuojant šį tyrimą į informantų atrankos modelį tarp kitų ketinta įtraukti ir kuo panašesnės fonetinės aplinkos kriterijų. Pradėjus analizuoti tiriamąją medžiagą, pastebėta, kad tokiu atveju tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių spontaniškoje kalboje pavartotų kai kurių kintamųjų (dažniausiai – /æ:/) variantų skaičius turėtų būti mažesnis. Pvz., VED-29 dviejose 40–45 min. pokalbių laidose pavorato vos penkis instrumentinei analizei tinkamus panašioje fonetinėje aplinkoje (konkrečiai – prieš duslųjį priebalsį) esančius /æ:/ variantus, VLN-32 spontaniškame pokalbyje tirtinų šio kintamojo variantų buvo šeši. Jei būtų buvę mėginama atsižvelgti į fonetinę aplinką, būtų reikėję mažinti tiriamosios medžiagos imtį, o tai neabejotinai būtų turėję įtakos statistiniais metodais grindžiamo tyrimo rezultatų patikimumui. Taigi tiriamoji medžiaga lėmė, kad šiame tyrime neatsižvelgiama į tai, ar (ir, jei taip, kokios) įtakos variantų trukmei ir formančių reikšmėms galėjo turėti fonetinė aplinka. Taip pat nebuvo atsižvelgta į nevienodą kalbėjimo tempą – matuota absoliučioji, o ne santykinė kintamojo variantų trukmė. Manytina, kad kalbėjimo tempui spontaniškame pokalbyje nuolat kintant¹⁵, ateityje būtų pravartu skaičiuoti kiekvieno kalbėtojo varianto santykinės trukmės rodiklius.

Aptariant tyrimo rezultatus, individualūs kalbėtojų duomenys tarpusavyje nelyginami – operuojama tik kalbėtojų grupių vidurkiais.

2.4. Tyrimo rezultatai

Lietuvių kalbos balsius diferencijuoja kiekybinių ir kokybinių požymių kompleksas, todėl norint nustatyti, kuo kintamųjų variantai skiriasi ar yra panašūs, lyg ir reikėtų jų parametrus aptarti drauge. Šiame straipsnyje lyginamoji laidų vedėjų ir vilniečių vartojamų nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų akustinė analizė atliekama pirmiau aptariant kiekybinius (trukmės) (žr. 2.4.1 skyrių), vėliau – kokybinius (padėtį spektre nusakančius ir įtempimą nurodančius) požymius (žr. 2.4.2 skyrių). Toks būdas bene visuotinai įprastas lietuvių kalbotyroje. Be to, manytina, kad taip geriau išryškėja abiejų kalbėtojų grupių panašumas vartojant spontanišką kalbą.

¹⁵ Kalbėjimo tempas priklauso nuo kalbėtojo asmens savybių, jo emocinės būsenos, įvairių pokalbio aplinkybių, amžiaus ir kt. veiksnių (plačiau apie tai žr. Kazlauskienė, Veličkaitė 2003 ir ten cit. autorius).

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietišškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

2.4.1. Nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ kiekybiniai parametrai

Nekirčiuotoje pozicijoje pavartotų kintamųjų //i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų trukmės parametrai sudaro pagrįstas prielaidas gretinti Vilniaus kalbą su sakytine žiniasklaida: didžioji dalis abiejų informantų grupių vartojamų kintamųjų variantų išsidėsto tame pačiame ~60–90 ms diapazone¹⁶ (plg. 4 lentelėje nurodomus /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų trukmės santykinio dažnumo vidurkius).

4 lentelė. Nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų trukmės parametrai laidų vedėjų (VED) ir vilniečių (VLN) kalboje. Išsiskiriančios kintamojo variantų trukmės reikšmės nustatytos kvartilų skirtumo būdu (1,5 IQR) ir skaičiuojant iš tolesnės analizės pašalintos.

kintamasis	kalbėtojo tipas	n	$\bar{x}$ (ms)	min. (ms)	max. (ms)	s (ms)	cv (%)	95 % p. int. (ms)	Ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo? ¹⁷
/i:/	VED	59	67	36	103	16	24	63 ÷ 71	ne: p=0,976>0,05
	VLN	58	67	43	96	13	19	64 ÷ 70	
/u:/	VED	60	71	42	109	17	24	66 ÷ 75	ne: p=0,052>0,05
	VLN	60	76	49	107	14	18	73 ÷ 80	
/e:/	VED	89	85	52	135	18	21	81 ÷ 89	ne: p=0,640>0,05
	VLN	90	84	40	137	18	21	80 ÷ 88	
/o:/	VED	90	77	33	119	17	22	74 ÷ 81	ne: p=0,591>0,05
	VLN	89	78	49	110	13	17	76 ÷ 81	
/æ:/	VED	59	86	46	129	18	21	81 ÷ 91	taip: p=0,019<0,05
	VLN	56	79	48	111	13	17	75 ÷ 82	
/a:/	VED	60	80	43	120	17	21	76 ÷ 84	ne: p=0,126>0,05
	VLN	60	84	53	116	15	18	81 ÷ 88	

4 lentelėje n žymi kintamojo variantų pavartojimo skaičių, $\bar{x}$ – kintamojo variantų trukmės santykinio dažnumo vidurkį, apskaičiuotą sudėjus visų kintamojo variantų trukmę ir padalijus iš kintamojo variantų pavartojimo skaičiaus n . *min.* rodo mažiausią, *max.* – didžiausią nustatytą kintamojo variantų trukmę. *s* reiškia standartinį nuokrypį, iš kurio matyti, kiek vidutiniškai kintamojo variantai nutolę nuo santykinio dažnumo vidurkiu išreikštos vidutinės reikšmės (Vaitkevičius, Saudargienė 2006: 50). *cv* žymi variacijos (imties kitimo) koeficientą. Kuo didesnė variacijos koeficiento vertė, tuo labiau kintamojo variantai yra pasklidę aplink vidutinę kintamojo variantų reikšmę ir tuo nevienodesnės kintamojo variantų reikšmės. Įprastai statistikoje iki 10 % variacijos koeficientas laikomas rodančiu žemą, nuo 10 iki 20 % – vidutinį, nuo 20 iki 30 % –

¹⁶ Spontaniškoje 25–35 m. vilniečių kalboje vartojamų nekirčiuotų kintamųjų /i:/ ir /u:/ variantų kiekybinius požymius tyrusi Daiva Aliūkaitė nustatė, kad prototipine jų trukmės erdve laikytinas labai panašus, t. y. ~60–90 ms, intervalas (Aliūkaitė 2014).

¹⁷ Ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp dviejų nepriklausomų tiriamųjų imčių (VED ir VLN), galima apskaičiuoti taikant tiek vienmatę dispersinę (angl. *one-way analysis of variance* (ANOVA)), tiek ir Stjudento t testo analizę. Gaunamas rezultatas abiem atvejais yra vienodas. Šiame straipsnyje tiriamųjų atmainų skirtumas įvertinamas SPSS programa atliekamu Stjudento t testu.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

didelį, o nuo 30 % – labai didelį variacijos laipsnį. 95 % *p. int.*, arba 95 % pasikliaujamasis intervalas, reiškia 95 proc. tikimybę, kad esant normaliajam duomenų skirstiniui kintamojo variantai išsidėstys apskaičiuotame trukmės intervale. Reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$ rodo, kad kintamojo variantų trukmė statistiškai reikšmingai skiria laidų vedėjų ir vilniečių spontanišką kalbą (egzistuoja mažesnė nei 5 proc. tikimybė, kad nustatytas vilniečių ir laidų vedėjų kintamojo variantų trukmės skirtumas yra atsitiktinis) (Larson-Hall 2010).

Pritaikius Stjudento *t* testą nustatyta, kad statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$ lygmeniu) spontanišką laidų vedėjų ir vilniečių kalbą skiria tik /æ:/ variantų trukmė (plg. $\bar{x}^{VED} = 86$ ms, $\bar{x}^{VLN} = 79$ ms), tačiau negalima atmesti tikimybės, kad ir šį skirtumą galėjo nulemti nevienodas į tiriamąsias imtis patekusių atvirų ir uždarų skiemenų santykis¹⁸ – laidų vedėjų kalboje jis yra 5,3 karto didesnis nei vilniečių (plg. 5 lentelės duomenis).

5 lentelė. Spontaniškoje VED ir VLN kalboje pavartotų nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/, /a:/ variantų pasiskirstymas atviraime ir uždaraime skiemenyse

kintamasis	kalbėtojo tipas	n		n santykis atviraime ir uždaraime skiemenyse	n santykis atviraime ir uždaraime skiemenyse tarp skirtingo tipo kalbėtojų
		atviraime	uždaraime		
		skiemenyje			
/i:/	VED	49	10	4,9	1,8
	VLN	52	6	8,7	
/u:/	VED	56	4	14	1
	VLN	56	4	14	
/e:/	VED	38	51	1,3	2
	VLN	65	25	2,6	
/o:/	VED	72	18	4	1,2
	VLN	73	16	4,6	
/æ:/	VED	51	8	6,4	5,3
	VLN	25	31	1,2	
/a:/	VED	60	0	–	–
	VLN	60	0	–	

Kitų tirtų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/ ir /a:/ variantų trukmė statistiškai reikšmingai nesiskiria, taigi nuo kalbėtojo tipo (ir jo kalbinio pasirengimo laipsnio) nepriklauso. Šis faktas gali būti interpretuojamas kaip įrodymas, kad nekirčiuotų ilgųjų balsių trukmė net ir specialiai bk tarties mokytų ir Valstybinės kalbos inspekcijos prižiūrimų laidų vedėjų spontaniškoje kalboje yra a) arba sąmoningai nekontroliuojamas fonetinis reiškinys, b) arba motyvuota kalbėjimo stiliaus slinktis Vilniaus kalbos link.

¹⁸ Skiemens atvirumą/uždaramą Valerija Vaitkevičiūtė išskiria kaip vieną iš balsio kiekybei svarbių fonetinių aplinkybių. Pasak jos, „atviraime skiemenyje [balsis] kiek ilgesnis nei uždaraime“ (Vaitkevičiūtė 1960: 207).

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

Pirmuoju atveju pagrįstai galėtume svarstyti, kad viena iš būdingųjų Vilniaus kalbos ypatybių tradiciškai vadinamas polinkis rašto kalbos nekirčiuotus ilguosius balsius keisti trumpesniais variantais nei kirčiuotus galėtų būti laikomas ne tiek Vilniaus kalbos, kiek struktūrine (vidine) lietuvių kalbos ypatybe apskritai¹⁹.

Antrasis atvejis galėtų būti aiškinamas pasitelkiant sociolingvistinį auditorijos projekcijos modelį (angl. *audience design model*) (Bell 1984: 162): laidos vedėjas, siekdamas komunikacinių tikslų ir įvertinęs bendrą kitų pokalbio dalyvių ir savo tikslinės auditorijos kalbėjimo stilių, konkrečių kintamųjų vartosenos polinkius, renkasi komunikacinę strategiją – išlaikyti ar keisti savo kalbėjimo stilių (Bell 1984: 161–168). Statistiškai reikšmingai spontaniškos laidų vedėjų ir vilniečių kalbos neskirianti beveik visų tirtų kintamųjų variantų trukmė galimai atsiranda laidų vedėjams siekiant vartoti tokias kalbinės raiškos priemones, kurias vartoja jų laidų dalyviai ar tikslinė auditorija²⁰. Taigi gali būti, kad standartizavimo ideologijos sukurtas teorinis unifikuotos bk tarties modelis net ir specialiai bendrinės tarties mokytų laidų vedėjų nelaikomas geros spontaniškos kalbos pavyzdžiu pokalbių laidose, suvokiamas kaip negalimas perkelti į kalbinę tikrovę arba ignoruojamas kaip nereikšmingas kalbant spontaniškai. Bet kuriuo atveju tokiomis tarties ypatybėmis pasižyminti spontaniška pokalbių laidų vedėjų kalba atskleidžia egzistuojant konfliktą tarp standartizavimo ideologų reikalavimo sakytinėje žiniasklaidoje vartoti kodifikuotąją bk ir realios kalbos vartosenos sakytinėje žiniasklaidoje. Pastarąjį teiginį pagrindžia ir 4 lentelėje pateikiama itin besiskirianti mažiausia ir didžiausia variantų trukmė, taip pat dažnu atveju 20 proc. viršijantis variacijos koeficientas. Šie statistiniai parametrai rodo spontanišką tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių kalbą esant

¹⁹ Instrumentiniais metodais dabartinės lietuvių bk nekirčiuotų skiemenų vokalizmą tyrusi Lidija Kaukėnienė bk tarties reprezentantais laikė profesionalius aktorius, kurių buvo paprašyta „įprastu šnekamosios kalbos tempu ir kiek galima neutralėse intonacijose, tarp žodžių dar[ant] nedideles pauzes“ perskaityti pateiktus žodžius (Kaukėnienė 2004: 11). Pasak jos, aktoriai pasirinkti todėl, kad jų kalba pakankamai kultivuota, be to, mažesnė tikimybė, kad bus daug variacijų ir nukrypimų nuo [preskriptyviosios. – R.Č.] normos“ (Kaukėnienė 2004: 10). Vis dėlto net ir tokiam laboratoriniame tyrime nekirčiuoti ir kirčiuoti ilgieji balsiai nebuvo vienodo ilgumo – nekirčiuotoje pozicijoje ilgieji balsiai tarti nuo 1,4 iki 3,2 karto trumpiau nei kirčiuoti (Kaukėnienė 2003: 37–39). Šis ir kiti tokio pobūdžio bk (o ir tarmių) tyrimai laboratoriniais vadinami sąlygiškai dėl juose taikomos metodikos – parinkti įsivaizduojamus idealius reprezentantus, pateikti jiems skaityti specialiai sukurtus trumpus sakinius ar sudarytus žodžių, bereikšmių garsų junginių sąrašus, nepavykus perskaityti taip, kaip tyrėjas pageidauja, ieškoti kito tyrimui tinkamo pateikėjo (tyrimo metodikos aprašus žr., pvz., Pakerys 1982: 32–34; Atkočaitytė 2002: 12; Bacevičiūtė 2004: 19–20, 159; Trumpa 2008: 17–18; Bacevičiūtė 2009: 205 ir kt.). Statistikos požiūriu tokia tyrimo metodika vertintina skeptiškai: statistiniais metodais tikrinami tyrimų rezultatai tuo patikimesni, kuo griežčiau laikomasi atsitiktinės atrankos principų (Evert 2006). Abejonių statistikams galėtų kelti ir tokiuose tyrimuose taikomas tiriamosios imties didinimo būdas, kai informantų prašoma daugiau kartų perskaityti tą patį pateiktą tekstą ar tuos pačius pavienius žodžius (žr., pvz., Atkočaitytė 2002: 12). Taip atrenkant informantus ir sudarant tiriamąją imtį, tyrimo rezultatai gali reprezentuoti ne tiek tiriamąją kalbos atmainą, kiek konkrečių informantų kalbos ypatybes.

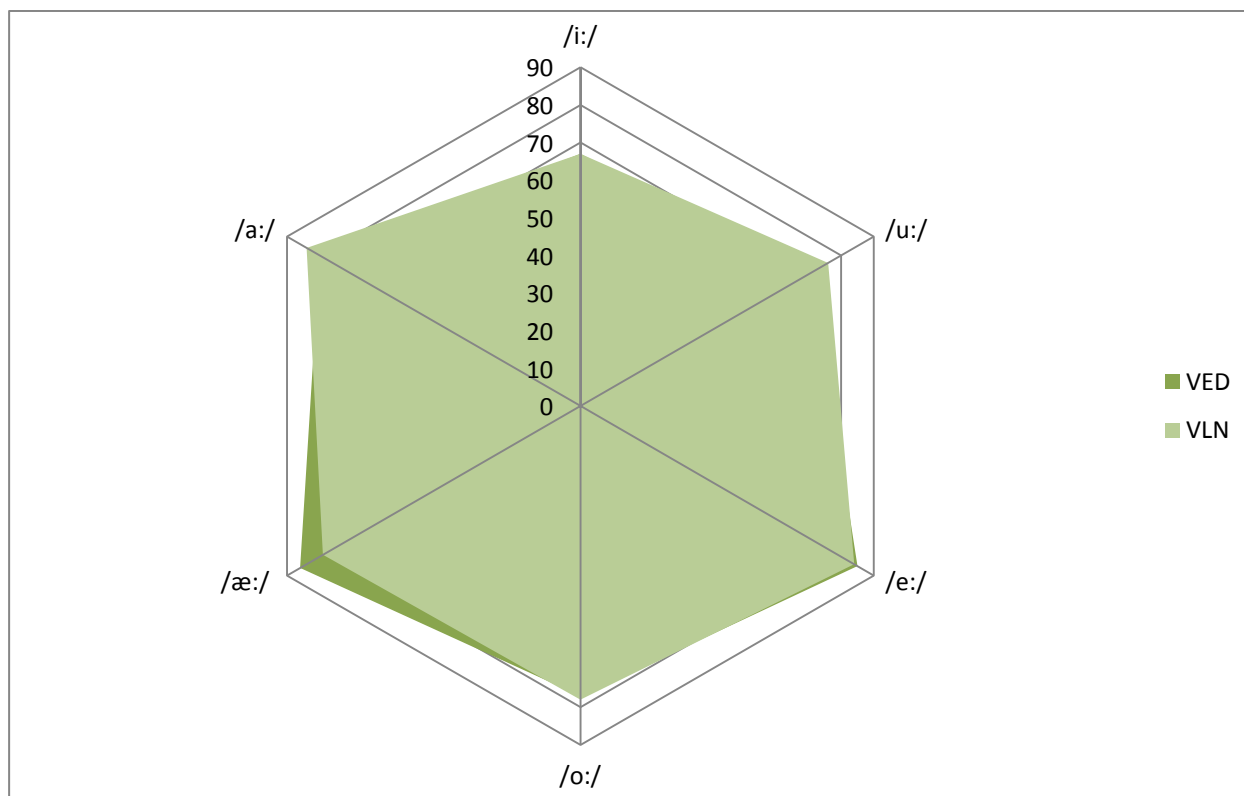
²⁰ Žiniasklaidos kalbą tyrę danų sociolingvistai nustatė, kad miesto ar tarmių ypatybių vartoseną nacionaliniame radijuje, be kita ko, rodo laidos turinį esant pramoginį ar satyrinį (Thøgersen, Pharoa 2013: 193).

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietišškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

itin variantišką ir sudaro prielaidas tvirtinti, kad spontaniškų pokalbių laidų tarties standartu, regis, pasirenkamas natūraliai egzistuojantis kalbos variantiškumas, o ne unifikuota bk tartis.

Statistiškai reikšmingai nesiskiriančią spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje vartojamų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /a:/ variantų vidutinę trukmę iliustruoja ir kone tapatūs, t. y. vienas kitą beveik uždengiantys, šešiakampiai²¹ (žr. 1 grafiką).

1 grafikas. Nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų trukmės vidurkiai (ms) spontaniškoje VED ir VLN kalboje

Žinant nekirčiuotų rašto kalboje ilgaisiais užrašomų balsių trukmės parametrus, tačiau nežinant trumpųjų, negalima patvirtinti ar atmesti standartizavimo ideologų teiginių, kad šie balsiai sakytinėje žiniasklaidoje keičiami pusilgiais ar trumpais. Faktas, kad pokalbių laidų vedėjai vartoja tokios pačios trukmės balsius kaip spontaniškai kalbantys vilniečiai, leidžia tik teigti, kad taip neutralizuojama norminamuosiuose tekstuose variantiškai nekirčiuotų ilgųjų balsių vartosenai priskiriama stigma nurodyti į žemo socialinio kalbėtojų tipą.

²¹ Aprašant kodifikuotosios lietuvių bk ir tarmių vokalizmo sistemą paprastai sudaromi planimetriniai arba stereometrinių trikampių arba keturkampių modeliai, kuriuose aukšutinio pakilimo balsiai tradiciškai žymimi viršuje, vidutinio – per vidurį, žemutinio – apačioje (plg. Girdenis 2003: 211, 215). 1 grafike nekirčiuoti kintamieji /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ išdėstomi kitaip, t. y. pagal laikrodžio rodyklę pagal pakilimą ir eilę taip, kad sudarytų šešiakampius (pradedama nuo /i:/). Šešiakampiai pasitelkiami tik kaip iliustracija variantų vidutinei trukmei palyginti.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

Be kiekybinių, į lietuvių kalbos balsius diferencijuojančių požymių kompleksą tradiciškai įtraukiami ir kokybiniai balsių požymiai. Jie aptariami tolesniame straipsnio skyriuje.

2.4.2. Nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ kokybiniai parametrai

Nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų kokybinius požymius padedantys atpažinti formančių reikšmių vidurkiai²² pateikiami 6 lentelėje.

6 lentelė. Nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų F_1 ir F_2 reikšmių vidurkiai spontaniškoje VED ir VLN kalboje

kintamasis	kalbėtojo tipas	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)
/i:/	VED	352	1855
	VLN	389	1735
/u:/	VED	370	1085
	VLN	418	1173
/e:/	VED	469	1696
	VLN	439	1655
/o:/	VED	496	1131
	VLN	477	1190
/æ:/	VED	524	1599
	VLN	479	1583
/a:/	VED	560	1365
	VLN	502	1382

Balsio padėtį spektre nusako abi formantės, todėl išsiskiriančių kintamojo variantų reikšmių ieškota daugiamatei erdvei pritaikytu Mahalanobio atstumų nustatymo metodu, pasirinkus 0,001 reikšmingumo lygmenį ($p_{mah} < 0,001$). Šiuo metodu aptiktos ir iš tolesnės analizės kaip išsiskiriančios pašalintos tik vieno varianto formančių reikšmės (kai spontaniškoje VLN-32 kalboje $uF_1 = 557$ Hz, $uF_2 = 808$ Hz).

Lyginant formančių reikšmių vidurkius nustatyta, kad spontaniškoje tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių kalboje nekirciuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantai pagal tarimo eilę pasiskirsto taip pat: aukštųjų dažnių srityje²³ (t. y. aukštesnę nei 1500 Hz) F_2 turintys /i:/, /e:/, /æ:/ būtų laikomi priešakiniais, o /u:/, /o:/, /a:/, kurių F_2 yra žemųjų dažnių srityje (t. y. žemesnę nei 1500 Hz), – užpakaliniais balsiais. Visi kintamųjų variantai pagal F_2 reikšmes išsidėstytą taip:

²² Formančių reikšmių vidurkiai skaičiuoti, kad ateityje būtų galima palyginti sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos tyrimo rezultatus su kitų tyrėjų atliktais bk tyrimais, kuriuose bk balsių padėtis spektre nusakoma operuojant formančių reikšmių vidurkiais.

²³ Antanas Pakerys nurodo, kad aukštųjų dažnių sritis apima 1500–2500 Hz, žemųjų – 500–1500 Hz F_2 kitimo diapazoną (Pakerys 1995: 29).

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

/i:/ > /e:/ > /æ:/ > /a:/ > /o:/ > /u:/.

Aukščiausią F_2 turintis /i:/ abiejų kalbėtojų grupėse būtų pats priešakinis ($F_2^{\text{VED}} = 1735$ Hz, $F_2^{\text{VLN}} = 1855$ Hz), o pačiu užpakaliniu reikėtų laikyti /u:/, kurio F_2 iš visų nekirčiuotų kintamųjų žemiausia ($F_2^{\text{VED}} = 1085$ Hz, $F_2^{\text{VLN}} = 1166$ Hz). Žemą F_1 turinčio kintamojo variantai užimtų uždaryjū ir aukštutinio pakilimo balsių vietą spektre, o štai kintamojo variantai, kurių F_1 aukšta, turėtų būti laikomi atviraisiais ir žemutinio pakilimo balsiais.

Taigi, tyrimo duomenimis, uždariausi ir aukščiausio pakilimo būtų /i:/ variantai ($F_1^{\text{VED}} = 560$ Hz, $F_1^{\text{VLN}} = 502$ Hz), atviriausi ir žemiausio pakilimo – /a:/ variantai ($F_1^{\text{VED}} = 560$ Hz, $F_1^{\text{VLN}} = 502$ Hz). Visi tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių pavartoti kintamųjų variantai pagal artikuliacijos atvirumą ir pakilimą (arba kitaip – pagal F_1 reikšmes) sudarytų tokią eilę:

/i:/ > /u:/ > /e:/ > /o:/ > /æ:/ > /a:/.

Neutraliąja padėtimi įprasta laikyti [ə]²⁴ tipo balsio spektrą, kurio charakteristikos vyro balsui būtų maždaug tokios: $F_1 = 500$ Hz, $F_2 = 1500$ Hz (Girdenis 2003: 226). Laidų vedėjų ir vilniečių spontaniškame pokalbyje nekirčiuotų kintamųjų variantų artikuliacinės ir akustinės savybės nuo neutraliosios padėties pernelyg nenutolusios²⁵. Pvz., vilniečių vartojamų /a:/ variantų F_1 nuo [ə] tipo balsio F_1 skiria vos 2 Hz atstumas ($F_1^{\text{VED}} = 502$ Hz), laidų vedėjų /o:/ – 4 Hz ($F_1^{\text{VED}} = 496$ Hz), didesnę svyravimo amplitudę turinčios F_2 reikšmių atstumas nuo 1500 Hz laidų vedėjams ir vilniečiams tariant /æ:/ variantus yra mažesnis nei 100 Hz ($F_2^{\text{VED}} = 1599$ Hz, $F_2^{\text{VLN}} = 1583$ Hz). Be to, nekirčiuoti kintamieji /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ išsidėsto nedidelėje spektro dalyje: F_1 kitimo diapazonas²⁶ laidų vedėjų kalboje – 208 Hz, vilniečių – 113 Hz, F_2 laidų vedėjų kalboje apima 770 Hz, vilniečių – 562 Hz diapazoną. Taigi galima teigti, kad spontanišką laidų vedėjų ir vilniečių kalbą artina ne tik didžiosios dalies nekirčiuotų kintamųjų variantų išsidėstymas 60–90 ms diapazone, bet ir panaši artikuliacija.

²⁴ Tarptautine fonetine abėcėle [ə] užrašomas balsis kalboje vadinamas šva (schwa, shwa) tipo balsiu.

²⁵ Pasak Pakerio, [ə] tipo balsį ištartume, „[j]eigu kalbos padargus laikytume ramiai (liežuvio visai nejudintume, šiek tiek prasižiotume) ir suvirpintume balso stygas“ (Pakeris 1995: 30).

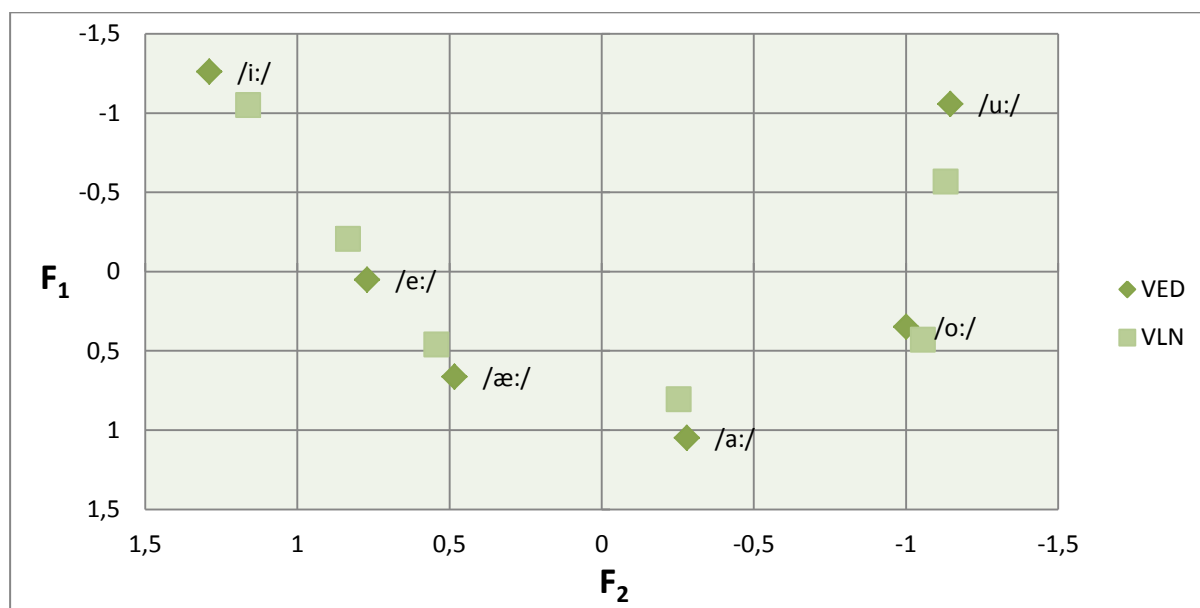
²⁶ Kitimo diapazoną šiuo atveju atskleidžia skirtumas tarp didžiausio ir mažiausio F_1 arba F_2 reikšmių (žr. 6 lentelės duomenis) vidurkio.

Čičirkaitė, R. "Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba". Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

Panaši artikuliacija regima ir Lobanovo metodu normalizavus²⁷ (Thomas, Kendall 2014) spontaniškame pokalbyje vartojamų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų formantes (žr. 7 lentelę) ir jų reikšmes²⁸ išdėsčius spektre (žr. 2 grafiką).

7 lentelė. Lobanovo metodu normalizuotos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų formantės

kintamasis	kalbėtojo tipas	F ₁ _{norm}	F ₂ _{norm}
/i:/	VED	-1,26	1,289
	VLN	-1,049	1,161
/u:/	VED	-1,056	-1,146
	VLN	-0,567	-1,131
/e:/	VED	0,052	0,77
	VLN	-0,205	0,833
/o:/	VED	0,349	-1,001
	VLN	0,431	-1,057
/æ:/	VED	0,664	0,483
	VLN	0,462	0,542
/a:/	VED	1,05	-0,28
	VLN	0,807	-0,254

2 grafikas. Nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų F₁ ir F₂ padėtis spektre formantes normalizavus Lobanovo metodu

²⁷ Kaip jau minėta 2.2. skyriuje, atliekant šį tyrimą, duomenys normalizuoti automatiškai, interneto svetainėje (<http://lvc.uoregon.edu/norm/norm1.php>) pasirenkant norimą normalizacijos metodą.

²⁸ Lobanovo metodu normalizuotos formančių reikšmės yra pateikiamos ne hercais, o F₁ ir F₂ santykius atitinkančiais ir jų išsidėstymą spektre primenančiais teigiamaisiais ir neigiamaisiais skaičiais. Yra sukurtos formulės (F₁ = 250 + 500 (F₁^N - F_{1MIN}^N) / (F_{1MAX}^N - F_{1MIN}^N)) ir F₂ = 850 + 1400 (F₂^N - F_{2MIN}^N) / (F_{2MAX}^N - F_{2MIN}^N)), kurias naudojant galima normalizuotas formančių reikšmes vėl išreikšti hercais. Esama rizikos, kad tokiu atveju skirtingų kalbėtojų ar jų grupių formančių reikšmės taps menčiau palyginamos ir normalizacija neteks prasmės (Kendall, Thomas 2015: 16).

Čičirkaitė, R. “Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

Kaip matyti iš 2 grafiko, spontaniškoje tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių kalboje vartojami nekirčiuotų kintamųjų variantai išsidėsto trapecijos forma: abiejų trapecijų apačioje – žemutiniai /a:/ ir /æ:/ variantai, viršuje – aukštutiniai /u:/, /i:/, o tarpinę poziciją užima vidutinio pakilimo kintamųjų /o:/, /e:/ variantai. Vertinant grafiką tik vizualiai, matyti, kad laidų vedėjų vartojami variantai beveik visais atvejais spektre užima labiau kraštutines pozicijas (vadinasi, yra redukuojami mažiau) nei vilniečių:

- 1) laidų vedėjų vartojami aukštutiniai /i:/ turi aukštesnę F_2 ir žemesnę F_1 , taigi yra aukštesnio pakilimo ir uždaresni, jų artikuliacija priešakesnė nei vilniečių;
- 2) žemesnė F_2 ir aukštesnė F_1 rodo laidų vedėjus vartojant žemesnius, atviresnius /e:/ variantus nei vilniečiai;
- 3) laidų vedėjų kalbos padargai tariant kintamojo /æ:/ variantus šiek tiek labiau nei vilniečių pasislenka iš ramios padėties: jų vartojamas /æ:/ yra žemesnio pakilimo, atviresnis (F_2 laidų vedėjų kalboje žemesnė, F_1 – aukštesnė).
- 4) pokalbių laidose aukštesnę F_1 ir nežymiai žemesnę F_2 turi /a:/ variantai: laidų vedėjai juos taria atviresnius, žemesnio pakilimo, užpakalesnės artikuliacijos;
- 5) /o:/ variantų padėtį spektre nusakančios F_1 ir F_2 reikšmės beveik sutampa;
- 6) laidų vedėjų ir vilniečių vartojami /u:/ variantai F_1 atžvilgiu spektre labiausiai nutolę vienas nuo kito, o žemesnė F_1 rodo laidų vedėjus /u:/ variantus tariant aukštesnius ir uždaresnius, žemesnė F_2 – užpakalesnės artikuliacijos nei vilniečiai.

Atlikus daugiamatę dispersinę analizę (angl. *multivariate analysis of variance* (MANOVA)), nustatyta, kad spontanišką laidų vedėjų ir vilniečių kalbą statistiškai reikšmingai skiria tik /u:/ variantų padėtis spektre (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. F_{1_norm} ir F_{2_norm} padėties spektre statistinis reikšmingumas spontaniškoje VED ir VLN kalboje

kintamasis	kalbėtojo tipas	F_{1_norm}	F_{2_norm}	Ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo?
/i:/	VED	-1,26	1,289	ne: Wilkso $\Lambda=0,965$, $p=0,127>0,05$
	VLN	-1,049	1,161	
/u:/	VED	-1,056	-1,146	taip: Wilkso $\Lambda=0,908$, $p=0,004<0,05$
	VLN	-0,567	-1,131	
/e:/	VED	0,052	0,77	ne: Wilkso $\Lambda=0,967$, $p=0,052>0,05$
	VLN	-0,205	0,833	
/o:/	VED	0,349	-1,001	ne: Wilkso $\Lambda=0,993$, $p=0,547>0,05$
	VLN	0,431	-1,057	

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

/æ:/	VED	0,664	0,483	ne: Wilkso $\Lambda=0,979$, $p=0,29>0,05$
	VLN	0,462	0,542	
/a:/	VED	1,05	-0,28	ne: Wilkso $\Lambda=0,978$, $p=0,276>0,05$
	VLN	0,807	-0,254	

Vadinasi, iš standartizavimo ideologijos kylančią prielaidą, kad hipotetiniame lietuvių kalbos kontinuumo spontaniška laidų vedėjų kalba prie kodifikuotosios bk turėtų būti priartėjusi labiau nei vilniečių, šiuo tyrimu būtų galima atmesti kaip nepagrįstą: tik /u:/ variantų kokybiniai požymiai statistiškai reikšmingai ryškesni spontaniškoje laidų vedėjų kalboje, o štai /i:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų – nuo kalbėtojo tipo nepriklauso ir spontaniškoje laidų vedėjų ir vilniečių kalboje bent kiek reikšmingiau nesiskiria²⁹.

Gretinant spontanišką laidų vedėjų ir vilniečių kalbą, būtina palyginti, ar abiejų kalbėtojų grupių vartojami kintamųjų variantai yra to paties įtempimo. Jei lyginamoji laidų vedėjų ir vilniečių tarties analizė būtų buvusi atlikta taikant audicinį metodą, t. y. balsių trukmę būtų buvę mėginama nustatyti iš klausos, galimai nebūtų pavykę išvengti netikslumų: klausantis kai kurių laidų vedėjų kalbėjimo buvo susidaręs įspūdis, kad jų vartojami nekirčiuotų kintamųjų variantai yra ilgesni nei vilniečių. Apskaičiavus tiriamų variantų įtempimo indeksus, nustatyta, kad tokį įspūdį greičiausiai kūrė laidų vedėjų tariamų balsių kokybė, konkrečiai – didesnis jų vartojamų balsių įtempimas (žr. 9 lentelę).

9 lentelė. Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų F_1 ir F_2 (nenormalizuotų) reikšmių vidurkiai (Hz) ir įtempimo indeksai (īt) spontaniškoje VED ir VLN kalboje

Kintamasis	kalbėtojo tipas	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	īt
/i:/	VED	352	1855	503
	VLN	389	1735	346
/u:/	VED	370	1085	545
	VLN	418	1173	409
/e:/	VED	469	1696	227
	VLN	439	1655	216
/o:/	VED	496	1131	373
	VLN	477	1190	333
/æ:/	VED	524	1599	123
	VLN	479	1583	104
/a:/	VED	560	1365	195
	VLN	502	1382	120

²⁹ Negalima atmesti tikimybės, kad padidinus tiriamąją imtį tarp laidų vedėjų ir vilniečių vartojamų nekirčiuotų /i:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų statistiniai skirtumai visgi išryškėtų.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiška jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

Kaip matyti iš 9 lentelėje pateikiamų duomenų, spontaniškai kalbėdami laidų vedėjai nekirčiuotoje pozicijoje taria įtemptesnius ilguosius balsius nei vilniečiai: visų jų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų įtempimo indeksai nežymiai didesni nei vilniečių. Gali būti, kad pokalbių laidose įtempimas (kitaip nei trukmė) laidų vedėjų pasitelkiamas kaip socialiai reikšmingas požymis, o tikėtinos jo socialinės reikšmės – asociatyviai žymėti formalesnį, oficialesnį – pokalbių laidoms, o ne kasdieniam pašnekiesiui būdingą – kalbėjimo stilių, sieti laidų vedėjų tartį su kodifikuotąja bk. Laikantis Barbaros Johnstone kalbiniam variantiškumui interpretuoti sukurto teorinio modelio, pastebimi ir atpažįstami gali būti tik su kokia nors ideologine schema, t. y. kalbėjimo būdu ar registru kuriama socialine tapatybe, siejami lingvistiniai kintamieji (Johnstone 2009: 160). Jei vilniečių kalboje tiriamų kintamųjų įtempimas nėra itin ryškus ir jie sociolingvistiniuose interviu teigia negirdintys skirtumo tarp savo ir žiniasklaidos kalbos, vadinasi, vilniečiams įtempimo požymis gali būti socialiai nereikšmingas ir neatpažįstamas kaip laidų vedėjo ar kodifikuotą bk tartį vartojančio kalbėtojo tapatybės žymiklis.

2.5. Apibendrinamosios pastabos

Tyrimas patvirtino hipotezę, kad tarp spontaniškos sakytinės žiniasklaidos ir spontaniškos Vilniaus kalbos esama daugiau panašumų nei skirtumų. Nustatyta, kad didžioji dalis spontaniškoje tiek laidų vedėjų, tiek vilniečių kalboje vartojamų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų išsidėsto tame pačiame ~60–90 ms diapazone, jų trukmės vidurkių skirtumai (išskyrus /æ:/) yra statistiškai nereikšmingi (atsitiktiniai), o pačių kintamųjų vartosena abiejose kalbėtojų grupėse vilniečių kalboje itin variantiška ir nuo kalbėtojo tipo (kalbinio pasirengimo) nepriklauso. /i:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų padėtis spektre statistinio skirtumo tarp spontaniškos laidų vedėjų ir vilniečių kalbos taip pat neatskleidžia. Statistiškai reikšmingai šias kalbėtojų grupes skiria tik /u:/ variantai: pokalbių laidose vedėjai renkasi vartoti ryškesnius kokybinius požymius turinčius (kodifikuotąją bk normą geriau atitinkančius) šio kintamojo variantus nei spontaniškai kalbantys vilniečiai. Tyrimo duomenimis, balsių įtempimą laidų vedėjai laiko socialiai reikšmingu požymiu, asociatyviai nurodančiu į formalesnį, oficialesnį, su kodifikuotąja bk siejamą domeną: visų tirtųjų kintamųjų variantus jie linkę tarti nežymiai įtemptesnius nei vilniečiai. Vis dėlto vilniečiai šio požymio reikšmingu, regis, nelaiko ir jo socialinių reikšmių neatpažįsta.

Nekirčiuotų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų vartosena spontaniškoje kalboje besiremiantis laidų vedėjų tarties panašumas į vilniečių leidžia pagrįstai kelti prielaidą, kad prestižiniame viešajame – spontaniškos sakytinės žiniasklaidos – diskurse Vilniaus kalba yra įsitvirtinusi labiau

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietišškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

nei kodifikuotoji bk, todėl Vilniaus kalba mūsų kalbinėje bendruomenėje gali funkcionuoti kaip pavyzdinės tarties modelis, taigi stiprinti Vilniaus kalbos vaidmenį viešajame diskurse ir tuo pat metu silpninti standartizavimo ideologijos pozicijas.

Neturint ankstesnių lyginamųjų sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos tyrimų, negalima teigti, kad nustatytas laidų vedėjų ir vilniečių polinkis spontaniškoje kalboje vartoti panašius kiekybinius ir kokybinius požymius turinčius nekirčiuotų kintamųjų variantus rodo viešojo diskurso pokytį sostinės kalbos link. Vis dėlto tyrimas patvirtina egzistuojant akivaizdų ideologinį konfliktą tarp ne vieną dešimtmetį standartizavimo ideologų emocinio ir sankcionuoto poveikio priemonėmis diegiamo ir palaikomo teorinio unifikuoto kalbos varianto ir realios kalbos vartosenos sakytinėje žiniasklaidoje. Taip pat jis atskleidžia, kad Vilniaus kalbai tradiciškai priskiriamos, dėl jos įtakos kituose viešojo diskurso domenuose tariamai atsirandančios fonetinės ypatybės standartizavimo ideologų yra klaidingai asocijuojamos vien su privačiu diskursu ir žemo socialinio statuso kalbėtojais – vartojamos sakytinėje žiniasklaidoje, šios ypatybės neišvengiamai įgauna aukščiausią vertę.

Padėka

Už itin atidų straipsnio skaitymą nuoširdžiai dėkoju savo disertacijos vadovei Loretai Vaicekauskienei, už kolegiškas pastabas perskaičius pirmąjį teksto variantą – kolegei Jolitai Urbanavičienei, už skirtą laiką ir patarimus matematinės statistikos klausimais – sociologui Kristijonui Vaicekauskui.

Literatūra

- Adank, P., R. Smits, and R. van Hout. 2004. A comparison of vowel normalization procedures for language variation research. *Journal of the Acoustical Society of America* 116, 3099–3107.
- Aliūkaitė, D. 2014. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per internetą <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/50/45> (2016-03-31).
- Androutsopoulos, J. 2010. The study of language and space in media discourse. *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation: Theories and Methods*. P. Auer and J. E. Schmidt (eds.). Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 740–760.
- Androutsopoulos, J. 2014. Mediatization and sociolinguistic change. Key concepts, research traditions, open issues. *Mediatization and Sociolinguistic Change*. J. Androutsopoulos (ed.). Berlin/Boston: Walter De Gruyter, 3–49.

- Čičirkaitė, R. “Radijų ir televizijų gal net vilnietiška jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekiričiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*
- Atkočaitytė, D. 2002. *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Auer, P., F. Hinskens. 2005. The role of interpersonal accommodation in a theory of language change. *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*. P. Auer, F. Hinskens and P. Kerswill (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 335–357.
- Bacevičiūtė, R. 2009. Instrumentinio garsų tyrimo kryptys ir problemos lietuvių dialektologijoje. *Respectus Philologicus* 16 (21), 202–215.
- Bacevičiūtė, R. 2004. *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Bell, A. 1982. Radio: The style of news language. *Journal of Communication* 32, 150–164.
- Bell, A. 1983. Broadcast news as a language standard. *International Journal of the Sociology of Language* 40, 29–42.
- Bell, A. 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13, 145–204.
- Boersma, P., D. Weenink. 2010. *Praat: Doing phonetics by computer*. Programos versija 6.0.08. Prieiga per internetą www.praat.org (žiūrėta 2015-12-17).
- Chambers, J. K. 1998. TV makes people sound the same. *Language Myths*. L. Bauer and P. Trudgill (eds.). London: Penguin, 123–131.
- Coupland, N. 2014. Language change, social change, sociolinguistic change: A meta-commentary. *Journal of Sociolinguistics* 1802, 277–286.
- Čičirkaitė, R., L. Vaicekauskienė. 2012. Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė. *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga per internetą <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/14/8> (žiūrėta 2016-03-31).
- Čičirkaitė, R. 2016. Penkių dešimčių vargai dėl tarties ir kirčiavimo. *Lietuvių kalbos idealai: geriausia kalba mokykloje ir žiniasklaidoje* (sud. L. Vaicekauskienė) (rengiama spaudai).
- ELL 2006. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 13. K. Brown, A. H. Anderson, L. Bauer, M. Berns, G. Hirst and J. Miller (eds). 333–341. New York: Elsevier.
- Evert, S. 2006. How random is a corpus? The Library metaphor. *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* 54 (2). L. Eckstein, J. Frenk, B. Georgi-Findlay, T. Herbst, B. Korte, G. Leypoldt, G. Mackenthun, Ch. Reinfandt and A. Sand (eds.). 177–190. Prieiga per internetą <http://www.zaa.uni-tuebingen.de/wp-content/uploads/2006-02-Evert.pdf> (žiūrėta 2015-12-11).
- Fabricius, A. H., D. Watt, D. E. Johnson. 2009. A comparison of three speaker-intrinsic vowel formant frequency normalization algorithms for sociophonetics. *Language Variation and Change* 21, 413–435.
- Flynn, N. 2011. Comparing vowel formant normalisation procedures. *York Paper in Linguistics (Series 2)* 11, 1–28. Prieiga per internetą http://www.york.ac.uk/language/ypl/ypl2issue11/YPL_Issue_11_Complete.pdf#page=4 (žiūrėta 2015-06-05).
- Girdenis, A. 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto leidykla.
- Girdenis, A., V. Karosienė. 2010. *Bendrinės lietuvių kalbos statistinė struktūra: fonologijos dalykai*. Vilniaus universiteto leidykla.

- Čičirkaitė, R. "Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiška jė kalba". Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*
- Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IPA 2005. *The International Phonetic Alphabet and the IPA Chart*. Prieiga per internetą <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart> (žiūrėta 2016-03-31).
- Johnstone, B. 2009. Pittsburghese shirts: Commodification and the enregisterment of an urban dialect. *American Speech* 84 (2), 157–175.
- Kaukėnienė, L. 2003. Lietuvių bendrinės kalbos nekirčiuotų balsių kiekybė. *Acta Linguistica Lithuanica* X LVIII, 35–47.
- Kaukėnienė, L. 2004. *Dabartinių baltų bendrinių kalbų nekirčiuotų skiemenų vokalizmas. Instrumentinis tyrimas*. Daktaro disertacijos rankraštis.
- Kazlauskienė, A., K. Veličkaitė. 2003. Pastabos dėl lietuvių kalbėjimo tempo. *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 49–57. Prieiga per internetą <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367164520655/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (žiūrėta 2016-03-31)
- Kendall, T., E. R. Thomas. 2015. *Vowel Manipulation, Normalization, and Plotting*, 1–21. Prieiga per internetą <http://cran.r-project.org/web/packages/vowels/vowels.pdf> (žiūrėta 2015-05-30).
- Kristiansen, T. 2014a. Knowing the driving force in language change: Density or subjectivity? *Journal of Sociolinguistics* 18 (2), 233–241.
- Kristiansen, T. 2014b. Does mediated language influence immediate language? *Metiatization and Sociolinguistic Change*. Jannis Androutsopoulos (ed.). Berlin/Boston: Walter De Gruyter, 99–127.
- Labov, W. 2001. *Principles of Linguistic Change. External Factors*. Oxford: Blackwell.
- Larson-Hall, J. 2010. *A Guide to Doing Statistics in Second Language Research Using SPSS*. New York and London: Routledge.
- Leskauskaitė, A. 2004. *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Marcinkevičienė, R. 2009. Nuo Habermaso iki Valinsko. Viešosios erdvės privatėjimas. *Akiračiai* 2–3 (409). Prieiga per internetą <http://kalba.vdu.lt/wp-content/uploads/2014/10/Nuo-Habermaso-iki-Valinsko.pdf> (žiūrėta 2015-11-19).
- Milroy, J., L. Milroy. 1999. *Authority in Language: Investigating language prescription and standardisation*. London: Routledge.
- Murinienė, L. 2007. *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Nevinskaitė, L. 2013. Retrospektyvus sakytinės žiniasklaidos tekstynas: rengimo metodologija ir patirtis. *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga per internetą <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/20/17> (žiūrėta 2016-03-31).
- Pakerys, A. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
- Pakerys, A. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
- Pappas, P. A. 2008. Stereotypes, variation and change: Understanding the change of coronal sonorants in a rural variety of Modern Greek. *Language Variation and Change* 20, 493–526.
- Peterson G. E., H. L. Barney. 1952. Control methods used in a study of the vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 24 (2), 175–184. Prieiga per internetą

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoj gal net vilnietiška jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirciuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

http://www.ling.upenn.edu/courses/Fall_2013/ling520/PetersonBarney52.pdf (žiūrėta 2015-06-05).

Pupkis, A. 1999. Ar turime prestižinę tartį? *Gimtoji kalba* 6 (384), 1–7.

PRAAT 2010. Prieiga per internetą <http://www.fon.hum.uva.nl/praat> (žiūrėta 2015-12-29).

Spolsky, B. 1998. *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Stuart-Smith, J. 2006. The influence of the media. *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. C. Llamas, L. Mullany and P. Stockwell (eds.). London: Routledge, 140–148.

Tagliamonte, S. A. 2006. *Analysing Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tamaševičius, G. 2012. *Žiniasklaidos lyderių sociolingvistinė kompetencija visuomenės transformacijų kontekste*. Daktaro disertacijos rankraštis.

Tamaševičius, G. 2014. Konversacionalizacijos apraiškos Lietuvos viešajame diskurse: politiko Arūno Valinsko atvejis. *Darbai ir dienos* 62, 9–22.

Thomas, E. R. 2011. *Sociophonetics. An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Thomas, E. R., T. Kendall. 2014. NORM: The vowel normalization and plotting suite. Prieiga per internetą <http://lingtools.uoregon.edu/norm/> (žiūrėta 2015-12-29).

Thøgersen, J., N. Pharaoh. 2013. Changing pronunciation but stable social evaluation? *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 19 (2), 191–201.

Trudgill, P. 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.

Trumpa, E. 2008. *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Urbanavičienė, J. 2010. *Svirky šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Vaicekauskienė, L. 2014. Didmiesčio ir sostinės vaidmuo geriausios lietuvių kalbos percepcijose. *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/52/47> (žiūrėta 2016-03-31).

Vaicekauskienė, L. 2016. Lietuvių kalbos atmainų vertės transformacijos. *Lietuvių kalbos idealai: geriausia kalba mokykloje ir žiniasklaidoje* (sud. L. Vaicekauskienė) (rengiama spaudai).

Vaicekauskienė, L., R. Čičirkaitė. 2011. „Vilniaus klausimas“ bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas, *Darbai ir dienos* 56, 55–74.

Vaitkevičiūtė, V. 1960. Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 207–217.

Vaitkevičius, R., A. Saudargienė. 2006. *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose*. Kaunas: VDU leidykla.

Volín, J., D. Studenovský. 2007. Normalization of Czech vowels from continuous read texts. 185–190. Prieiga per internetą <http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1722/1722.pdf> (žiūrėta 2015-11-25).

Čičirkaitė, R. „Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

„Radijų ir televizijų gal net vilnietiškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė

Ramunė Čičirkaitė

Santrauka

Straipsnyje keliami klausimai, kiek spontaniškoje sakytinėje žiniasklaidoje vartojami nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantai kiekybiniais ir kokybiniais požymiais skiriasi nuo spontaniškos Vilniaus kalbos, kaip šių kintamųjų variantai išsidėsto spektre, ar kalbėtojo tipas (jo kalbinis pasirengimas) turi įtakos variantų trukmei ir įtempimui.

Prie tyrimo išvadų prieinama garsų analizės programa PRAAT atliekant akustinę analizę. Tyrimo informantai – šeši vilniečiai ir šeši radijo bei TV laidų vedėjai. Vilniečiai atrinkti tikslinės atrankos būdu iš bazėje „Kalba Vilnius“ esančių interviu, laidų vedėjai – iš reprezentatyvaus Sakytinės žiniasklaidos tekstyne. Tiriamąją medžiagą sudaro 840 nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantų, po lygiai atrinktų iš kiekvieno kalbėtojo spontaniško pokalbio.

Tyrimas atskleidė, kad spontaniškoje laidų vedėjų kalboje vartojami nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ variantai kiekybiniais ir kokybiniais požymiais itin panašūs į spontaniškai kalbančių vilniečių. Tai leidžia pagrįstai kelti prielaidą, kad prestižiniame viešajame diskurse (sakytinėje žiniasklaidoje) Vilniaus kalba yra įsitvirtinusi labiau nei kodifikuotoji bendrinė kalba, todėl Vilniaus kalba mūsų kalbinėje bendruomenėje gali funkcionuoti kaip pavyzdinės tarties modelis, taigi stiprinti Vilniaus kalbos vaidmenį viešajame diskurse ir tuo pat metu silpninti standartizavimo ideologijos pozicijas. Tyrimas patvirtino, kad Vilniaus kalbai tradiciškai priskiriamos fonetinės ypatybės standartizavimo ideologų yra klaidingai asocijuojamos vien su privačiu diskursu ir žemo socialinio statuso kalbėtojais – vartojamos sakytinėje žiniasklaidoje, šios ypatybės neišvengiamai įgauna aukščiausią vertę.

Čičirkaitė, R. “Radijuj ir televizijoje gal net vilnietiškai jie kalba”. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekiričiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 107-135. *Taikomojikalbotyra.lt*

“On the radio and TV perhaps they even speak Vilnius-like”. An acoustic analysis of unstressed variables /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /a:/ in broadcast media and Vilnius speech

Ramunė Čičirkaitė

Summary

The paper focuses on the quantitative and qualitative features of the variants of unstressed variables /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /a:/ in spontaneous broadcast media as compared with spontaneous Vilnius speech. The research also explores how the variants of the variables are located on the spectrum, whether the speaker’s type (his linguistic education) has any impact on the length and tenseness of the variants.

The research was conducted using for acoustic analysis the sound analysis program PRAAT. The informants were six Vilnius city dwellers and six radio and TV hosts. The data of the Vilnius city dwellers’ speech drew on targeted sampling from the database “Vilnius speaking”. The hosts were chosen from a representative Corpus of Broadcast Media. The empirical data consists of 840 variants of unstressed variables /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /a:/, equally selected from each speaker’s spontaneous speech.

The survey has revealed that the quantitative and qualitative features of the variants of unstressed variables /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ and /a:/ used in the hosts’ spontaneous speech are very similar to those used by spontaneously speaking Vilnius city dwellers. This leads to a conclusion that Vilnius speech is more firmly entrenched in the prestigious public discourse (broadcast media) than the codified standard language. In our speech community Vilnius speech may function as a model of exemplary pronunciation, thus strengthening the role of Vilnius speech in public discourse and at the same time weakening the positions of standardisation ideology. The investigation has confirmed that phonetic features traditionally assigned to Vilnius speech are erroneously associated only with private discourse and speakers of low social status; however, these features inevitably gain their highest value when used in broadcast media.

Keywords: variants of unstressed variables, instrumental measurement of quantitative and qualitative features, spontaneous speech, spoken media, Vilnius speech, sociolinguistics.

Įteikta 2016 m. vasario mėn.

Publikuota 2016 m. gegužės mėn.